

УДК 271.222(477.53)«1989/20»

*Юрій Вільховий
(м. Полтава)*

ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ ПРАВОСЛАВНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ НА ПОЛТАВЩИНІ (1989 Р. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

У статті розкриваються процеси інституційного становлення сучасних православних церков в Україні. Аналізуються причини конфесійного розколу та створення єдиної помісної православної церкви в Україні. Автор аналізує вплив цих процесів на православне середовище Полтавщини, визначаючи його регіональну специфіку та перспективи розвитку. На основі джерел до наукового обігу вводиться певний обсяг невідомої й неопублікованої інформації, яка має теоретичну вагу.

Ключові слова: автокефалія, віруючі, екзархат, єпархія, канонічність, конфесії, митрополит, патріарх, православ'я, ПЦУ, реєстрація, РПЦ, собор, статут, Томос, УАПЦ, УГКЦ, УПЦ, храми, церковний розкол.

«Горбачовська перебудова» внесла певні корективи у державну політику щодо релігії і церкви. Із проголошенням Україною незалежності в 1991 р. настає сучасний етап в історії Православ'я на Полтавщині. Українська православна церква (у канонічній єдності із Московським патріархатом) наприкінці 1980-х – на початку ХХІ ст. залишалася найбільшою за кількістю громад конфесією України. УПЦ була створена на основі Київського екзархату РПЦ. Їй було надано права, близькі до автономії, але не визначено чітко канонічного статусу. Таке рішення було прийняте під впливом процесу легалізації Української греко-католицької церкви і відродження у 1989–1990 рр. УАПЦ в західних регіонах України, де на той час перебувала більшість парафій Київського екзархату РПЦ [8, с. 136; 9, с. 692].

Станом на кінець 2007 р. УПЦ мала 35 єпархій, 49 архієреїв. 3 монастирі (Києво-Печерський, Почаївський, Святогірський) мають статус лаври. Діють Київська духовна академія і семінарія, освітні заклади в Одесі, Харкові, Луцьку, Почаєві, Ужгороді (богословська академія), Чернівцях, а також ряд нижчих навчальних церковних установ. УПЦ має чисельні засоби масової комунікації, зокрема й електронні. УПЦ входить до Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій [12].

Новим етапом у розвитку Полтавської єпархії стало рішення у 2007 р. Священного Синоду УПЦ про її поділ. Так, на теренах Полтавщини виникло дві єпархії – Полтавська і Кременчуцька. До складу Полтавської єпархії відійшли Великобагачанський, Гадяцький, Диканський, Зіньківський, Карлівський, Кобеляцький, Котелевський, Машівський, Миргородський, Новосанжарський, Полтавський, Решетилівський, Чутівський, Шишацький райони області та м. Горішні Плавні [12; 13].

Із часу закінчення Другої світової війни і до моменту поділу Полтавську єпархію послідовно очолювали такі предстоятелі: у 1945–1947 рр. – Симон (Івановський); 1944–1947 – Стефан (Проценко), 1947–1952 – Палладій (Камінський), 1952–1957 – Серафим (Шарапов), 1958–1962 – Алпій (Хотовицький), 1962–1967 – Феодосій (Процюк), 1967–1979 – Феодосій (Дикун), 1980–1985 – Дамаскін (Бодрий), 1985–1992 – Савва (Бабинець), 1992–2001 – Феодосій (Дикун-Ваколук). Із грудня 2001 р. Полтавську єпархію очолив Преосвященний єпископ Филип (Осадченко), який у липні 2006 р. був зведений у сан архієпископа. Архієпископ Филип очолив Полтавську єпархію після розділення, обійнявши титул «Полтавський і Миргородський». У липні 2012 р. Високопреосвященний архієпископ Филип був зведений до сану митрополита. Він очолює єпархію і дотепер. Високопреосвященний митрополит Филип є також ректором Полтавської Місіонерської духовної семінарії і настоятелем Спасо-Преображенського Мгарського чоловічого монастиря [3; 7, с. 21–23; 15].

Кременчуцька єпархія об'єднала Глобинський, Гребінківський, Козельщинський, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Оржицький, Пирятинський, Семенівський, Хорольський та Чорнухинський райони області, а також місто Кременчук. Преосвященним Кременчуцької єпархії було призначено архімандрита Євлогія (Гутченка), який до цього був ректором Одеської духовної семінарії. Після хіротонії, яка відбулася у Києві 25 листопада 2007 р., Євлогій отримав сан єпископа. Він очолював єпархію у 2007–2008 рр. На підставі рапорту Преосвященного єпископа Кременчуцького і Хорольського

Євлогія Синод УПЦ затвердив у травні 2008 р. новий титул правлячих архієреїв єпархії – «Кременчуцькі і Лубенські» [7, с. 19–20].

Згодом Кременчуцьку єпархію очолювали: 2008–2009 рр. – Володимир (Орачов); 2009–2011 – Тихін (Жиляков). У 2011 р. тимчасово керуючим єпархією був архієпископ Полтавський і Миргородський Филип. У червні того ж року єпископом Кременчуцьким і Лубенським став архімандрит Миколай (Капустін). Його хіротонія відбулася 19 червня 2011 р. Преосвященний єпископ Кременчуцький і Лубенський Миколай очолює єпархію і дотепер [4, с. 28; 13; 14].

Набагато складнішою і тернистою була історія становлення Православної церкви України. Варто зазначити, що ідея помісності українського православ'я була далеко не нова. Ще на початку ХХ ст. її спробували масово зреалізувати діячі УАПЦ. Проте, репресії радянської держави стали нездоланною перепорою на цьому тернистому шляху. Тому наприкінці 1980-х рр. в Україні розпочалося вже третє у вітчизняній історії відродження автокефального руху.

УАПЦ відновила легальну діяльність у 1989 р. в умовах радянської перебудовної дійсності. У Львові виникла перша діюча громада УАПЦ. Незабаром до УАПЦ стали приєднуватися громади РПЦ на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині та Волині. Виникали окремі українські автокефальні православні громади і на Сході України. Наприкінці 1989 р. УАПЦ вже мала більше 100 парафій [5, с. 16; 10; 11].

Від РПЦ відійшла та частина громад, що визнали своїм предстоятелем митрополита Мстислава (Скрипника), який на цей час перебував у США і був там проголошений Патріархом УАПЦ в Україні та за кордоном. На Петропавлівському Соборі (Львів, 1989 р.) було офіційно проголошено відновлення УАПЦ. На Помісному Соборі у Києві в 1990 р. було прийнято новий Статут УАПЦ, а Мстислава обрано Патріархом Київським і всієї України. Проте, радянська влада відмовилася повернути церкві її храми і майно [11].

Всеукраїнський Собор прийняв ряд важливих постанов, які детальніше розкривали автокефальний статус церкви. Так, було визнано недійсним Акт приєднання українського православ'я до Московської патріархії у 1686 р. як

такий, що суперечить канонам Вселенської православної церкви. Було вирішено утворити при УАПЦ відділ закордонних зв'язків з іншими автокефальними православними церквами. Історичною подією, у зв'язку із Всеукраїнським собором УАПЦ був дозвіл влади відслужити молебень у Софії Київській перед початком і після завершення роботи собору [11; 7, с. 16–17].

Митрополит Мстислав, якого запросили на цей Собор, не зміг взяти у ньому участь, оскільки, за вказівками радянських спецслужб, не отримав в'їзної візи. Той факт, що його обрали патріархом не змінив ситуації, оскільки влада не визнавала УАПЦ. Лише після офіційної реєстрації церкви у жовтні 1990-го р. патріарх Мстислав зміг приїхати в Україну [11].

РПЦ спочатку відреагувала на відродження УАПЦ заборонами в служінні, відлученнями від церкви. Коли це не зупинило національно-церковного руху, то РПЦ пішла на поступки, дозволивши відправляти служби, промовляти проповіді українською мовою, де цього вимагала більшість віруючих. Було видано Новий Заповіт і требник українською мовою [11].

Починаючи з 1991 р. УАПЦ розбудовує свої організаційні структури. Період 1990-х – початку ХХІ ст. позначився не лише присутнім розвитком церкви, але й загостренням внутрішніх суперечностей, розколами (утворенням УАПЦ (о) – оновленої, на чолі з архієпископом Ігорем (Ісіченком)) [11].

У травні 1992 р. у Києві відбувся загальнодержавний форум на захист українського православ'я. У ньому взяли участь частина єпископів, духовенства, мирян УПЦ та віруючі і клір УАПЦ. Після Помісного Собору УПЦ (листопад 1991 р.) розпочалися перемовини про об'єднання двох українських церков в одну. Тому, їх спільна участь у Всеукраїнському форумі була результатом попередніх домовленостей. У червні 1992 р. в Києві відбувся Всеукраїнський православний собор, що об'єднав Українську Автокефальну православну церкву та частину УПЦ (у канонічній єдності з Московським патріархатом) в єдину Помісну православну церкву – УПЦ (Київського патріархату). Собор підтвердив обрання митрополита Мстислава (Скрипника) патріархом Київським і всієї України. Статутом УПЦ (КП) став Статут УАПЦ із відповідними

доповненнями. У липні статутні документи УПЦ КП були офіційно зареєстровані органами державної влади України. Тоді ж делегація УПЦ КП на чолі із Блаженнішим Митрополитом Філаретом (Денисенком), на запрошення Вселенського патріарха Варфоломія відвідала Константинополь [6, с. 26–27; 10; 11].

Патріарх Київський і всієї України Мстислав (Скрипник) помер 11 червня 1993 р. У жовтні 1993 р. Священний Синод УПЦ (Київського патріархату) скликав Помісний собор церкви, який обрав патріархом Київським і всієї України Володимира (Романюка), який до цього обіймав сан митрополита Чернігівського. Після смерті патріарха Володимира (липень 1995 р.) Помісний Собор УПЦ (КП) обрав Патріархом Київським і всієї України патріаршого місцєблєститєля митрополита Філарєта (Дєнисєнка) [10].

УПЦ (КП) стала другою за кількісним потенціалом (парафії, священники, архієреї, культові споруди, навчальні заклади тощо) конфесією в Україні у 1990-х – на початку ХХІ ст. У 2008 р. Церква об'єднувала 3672 парафії, де справляли богослужіння 2815 священників. УПЦ (КП) мала 2 духовні академії (Київську і Львівську), богословський факультет при Чернівецькому університеті та 6 духовних семінарій. До Церкви входили 42 чоловічих і жіночих монастирі [10].

Першу спробу відновити єдність українського православ'я здійснив президент Віктор Ющенко у 2008 р., коли до Києва прибув Вселенський патріарх Варфоломій І. Проте, цьому завадив патріарх РПЦ Алексій ІІ, який терміново прилетів до Києва і переконав Варфоломія «не поспішати з наданням автокефалії». Алексій ІІ пообіцяв сам «розібратися у цьому питанні». Обіцянки залишилися невиконаними, а нова влада України в особі президента В. Януковича почала усіяко протидіяти намаганням українських православних (УПЦ (КП) і УАПЦ) отримати канонічний статус. Ситуація різко змінилася після Революції Гідності 2014 р. У квітні 2018 р. Верховна Рада України й президент Петро Порошенко спільно з УПЦ (КП), УАПЦ та частиною єпископів УПЦ (у канонічній єдності з Московським патріархатом) відправили звернення до

Константинопольського патріарха Варфоломія I із проханням дарувати Томос про автокефалію православної церкви в Україні [7, с. 23–25; 2, с. 64–74].

У жовтні 2018 р. Синод Константинопольського патріархату скасував рішення 1686 р. (Синодальний акт). Московська патріархія була позбавлена права призначати київського митрополита. Анафему РПЦ Філарету визнали недійсною. Це офіційно почало процес отримання автокефалії православної церкви в Україні. У листопаді 2018 р. у Стамбулі відбулося триденне засідання синоду Вселенського патріархату, на якому ухвалили проект Томосу для української церкви. Згідно із ним, українська церква отримала назву «Православна церква України» і статус митрополії. У диптиху церков ПЦУ отримала 15 місце [7, с. 22–23].

15 грудня 2018 р. у Києві відбувся Об'єднавчий собор православних церков. Ця найважливіша подія української релігійної історії пройшла у головній християнській святині країни – Софіївському соборі. Саме тут у 1051 р. було висвячено першого київського митрополита Іларіона, який у своїй праці «Слово про закон і благодать» обґрунтував незалежність української церкви. У Софії Київській у 1921 р. висвячували митрополита УАПЦ Василя Липківського. Об'єднавчий собор обрав предстоятелем нової церкви (ПЦУ) митрополита Переяславського і Білоцерківського Епіфанія. Він став першим визнаним київським митрополитом (у якості предстоятеля автокефальної церкви) із часів правління Ярослава Мудрого [10; 7, с. 22–23].

У Святвечір, 6 січня, відбулася церемонія підписання Томосу про автокефалію Православної церкви України за участі президента України Петра Порошенка, митрополита Київського і всієї України Епіфанія та Вселенського патріарха Варфоломія I. Із цього часу почався відлік української незалежної канонічної церкви.

Перші парафії УАПЦ з'явилися на Полтавщині у 1989 р.: у м. Полтава – Свято-Покровська та Свято-Успенська, у м. Кременчуці – Свято-Миколаївська. Офіційна їхня реєстрація відбулася у 1991 р. Після офіційної реєстрації УПЦ (КП) на Полтавщині з липня 1992 р. діяла Харківсько-Полтавська єпархія, яку

очолював єпископ Роман (Попенко). Збільшення кількості православних парафій Київського патріархату в регіоні зумовило утворення окремої Полтавської єпархії УПЦ (КП) у 1997 р. (в окремих інформаційних джерелах називають ще 1993 р.) Оскільки об'єднатися УАПЦ і УПЦ (КП) не вдалося, то з середини 1990-х рр. на Полтавщині існували Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ і Полтавська єпархія УПЦ (КП) [1, с. 159].

Харківсько-Полтавську єпархію очолювали такі предстоятелі: єпископ Роман (Попенко) – 1992 р.; архієпископ Ігор (Ісіченко) – 1993–2003 рр.; єпископ Лаврентій (Мигович) – 2004–2005 рр. (мав титул єпископа Полтавського і Миргородського). У 2003 р. архієпископ Ігор (Ісіченко) відділив Харківсько-Полтавську єпархію від УАПЦ, створивши нову конфесію УАПЦ (о) - оновлену. У 2009 р. відновлену Харківсько-Полтавську єпархію УАПЦ очолив єпископ Афанасій (Шкурупій). У 2015 р. Преосвященний єпископ Афанасій був зведений у сан архієпископа і очолював єпархію до лютого 2019 р. Після Об'єднавчого Собору, з лютого 2019 р. Харківсько-Полтавська єпархія є складовою Православної церкви України. Наразі її очолює Високопреосвященний архієпископ Харківський і Ізюмський Афанасій (Шкурупій). Громади Харківсько-Полтавської єпархії ПЦУ розміщені у таких населених пунктах як м. Полтава, райони Полтавський, Решетилівський, Миргородський, Глобинський, Хорольський, Пирятинський і Лубенський. Загалом Харківсько-Полтавська єпархія ПЦУ включає окремі парафії, що знаходяться на територіях Харківської, Кіровоградської, Полтавської та Черкаської областей. Центр єпархії – м. Полтава [1, с. 159; 11; 7, с. 22–24].

Полтавська єпархія УПЦ (КП) рішенням Священного Синоду церкви була виділена зі складу Харківської у 1997 р. Вона була другою за кількістю парафій після УПЦ на Полтавщині. Першим очільником відокремленої Полтавської єпархії джерела називають Високопреосвященного митрополита Євсевія (Політила), який її очолював у 2002–2005 рр. Євсей (Політило) у 2002 р. мав сан єпископа, 2003 – архієпископа, у 2004 – митрополита. У січні-лютому 2006 р. єпархію очолював єпископ Михайл (Бондарчук). У тому ж році його

змінив єпископ Федір (Бубнюк). Преосвященний єпископ Федір у 2012 р. був зведений у сан архієпископа із титулом «Полтавський і Кременчуцький». Після Об'єднавчого Собору, з лютого 2019 р. Полтавська єпархія є складовою Православної церкви України. Наразі її очолює Високопреосвященний архієпископ Полтавський і Кременчуцький Федір (Бубнюк). Єпархія охоплює всю Полтавщину [10; 1, с. 159–160].

Таким чином, у 1990-х рр. і на початку XXI ст. українське православ'я було представлено кількома конфесіями: Українська православна церква – УПЦ (у канонічній єдності з Московським патріархатом); Українська православна церква – УПЦ (Київський патріархат); Українська Автокефальна православна церква – УАПЦ; Українська Автокефальна православна церква – УАПЦ (о). У середовищі трьох останніх конфесій (попри «розколи» й конфлікти, які часто інспірувалися спецслужбами російської федерації) із різною інтенсивністю тривав діалог про об'єднання й утворення канонічної єдиної Помісної православної церкви України, яка зрештою постала у 2018 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вільховий Ю. Релігійна ситуація на Полтавщині наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.: тенденції, проблеми, перспективи. П'ята Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: матеріали доповідей і повідомлень (3-4 грудня 2003 року). Полтава, 2003. С. 156-164.
2. Вільховий Ю., Сітарчук Р. Релігійний атлас України. Сьогодення Полтавщини релігійної. Релігійна панорама. 2011. №2 (124). С. 64-74.
3. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин за 2000 рік. Відділ у справах релігій і національностей Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації. 2000.
4. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин за 2006 рік. Відділ у справах релігій і національностей Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації. 2006. 37 с.
5. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин за 2010 рік. Відділ у справах релігій і національностей Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Полтавської обласної державної адміністрації. 2010. 32 с.
6. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин за 2014 рік. Відділ у справах релігій і національностей Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації. 2014. 28 с.

7. Інформаційний звіт з питань релігій та державно-конфесійних відносин за 2019 рік. Відділ у справах релігій і національностей Департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації. 2019. 25 с.

8. Филипп (Осадченко), митрополит Полтавский и Миргородский. Мгарский Спасо-Преображенский монастырь. Обзор истории и миссионерства, жизнеописания выдающихся деятелей, связанных с обителью. Полтава: ФЛП Мирон И.А., 2013. 708 с.

9. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава: Полтава, 2001. 736 с.

10. Полтавська єпархія ПЦУ. URL: <http://cerkva.pl.ua/> (Дата звернення: 19.05.2020 р.)

11. Харківсько-Полтавська єпархія ПЦУ. URL: <https://uaoch.com/> (Дата звернення: 21.04.2020 р.)

12. Полтавська єпархія УПЦ. URL: <http://pravoslavie.poltava.ua/uk/> (Дата звернення: 12.05.2020 р.)

13. Кременчугская єпархія УПЦ. URL: <http://kremen-eparh.org/> (Дата звернення: 18.05.2020 р.)

14. Религиозная организация Русская Древлеправославная Церковь. URL: <http://raos.info/> (Дата звернення: 04.06.2020 р.)

15. Полтавська єпархія. URL: <http://histpol.narod.ru/culture/religion/enc16-098.htm> (Дата звернення: 02.06.2020 р.)

УДК 2-7(477):351.774.7

Ольга Недавнія
(м. Київ)

ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ТА ВАКЦИНАЦІЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОВІДА-19

У статті аналізується ставлення діючих в Україні церков до проблематики вакцинації під час пандемії ковіда-19. Виявляються відповідні різні підходи у церковних документах і матеріалах та приклади різних практичних дій церковних чинників. З'ясовано, що церковні очільники дають в основному позитивні оцінки такого засобу протидії пандемії, але окремі священнослужителі мають застереження щодо організації процесу щеплень, а частина їх, як і мирян, демонструють неприйняття вакцинування (характерно здебільшого в Українській православній церкві Московського патріархату).

Ключові слова: вакцинація, ковід-19, Україна, церкви.

Пандемія ковіда-19 виявила та загострила багато суспільних проблем у всьому світі та в Україні зокрема. У їх числі — ставлення віруючих та невіруючих до здоров'я власного та інших, а відтак — і до різних спроб засобами медицини (зокрема, шляхом вакцинації) та заходами на рівні держав